

Szabadságmozgalom, amely fogsággá változott

Evangelium folyóirat, 2014. június 17.

<http://tidskriftenevangelium.se/essa/frihetsrorelsen-som-blev-en-fangenskap/>

Erik Eckerdal, svéd evangélikus lelkész (Knivsta lelkészség), teológiai doktorátusára készül az Uppsalai Egyetemen ökumenizmus tárgyban. Disszertációját a Porvoo-i (svédül: Borgå-i) Közösségről¹ írja. Aktuálisan Rómában tanul.

A protestáns nemzeti egyházakkal rendelkező országokban a lelki és a világi hatalom összefonódása egészen más irányú fejlődéshez vezetett, mint amelyben a középkori reformátorok reménykedtek. Luther után 500 évvel ugyanott vagyunk, mint a reformáció kezdetén - véli Erik Eckerdal ebben a vitaindító esszében, amelyben az evangélikus Svéd Egyháznak a hatalomhoz való viszonyát vizsgálja.

Luther Márton, a német szerzetespap, 1520 októberében adta ki Az egyház babiloni fogságáról című könyvét. Az írás tulajdonképpen egy dühödt támadás a középkori pápaság ellen, amely Luther szerint egy sor visszaélés révén fogságban tartotta az Egyházat. Leginkább a szentmise-áldozat tanát kritizálta és azt, hogy a hívek nem áldozhattak két szín alatt. Az írás tovább rontotta Luther már eleve kényes helyzetét, így a pápával való kiengesztelődés kísérlete ellenére, 1521 január 3-án kiközösítették az egyházból. Az szakadás Luther és az Egyház között teljessé vált.

Hogy valamiképpen megértsük a reformáció korát, szemügyre kell vennünk a kor politikai és társadalmi viszonyait. A reformáció – amely nemcsak teológiai, hanem politikai összecsapás is volt a létező hatalommal - a középkori lelki- és világi hatalom összefonódásának ismerete nélkül nem érthető. A szekuláris állam és az egyház ma oly természetes szétválasztása ismeretlen volt a középkorban. A középkori Európát nagymértékben a pápa, a császár, a helyi fejedelmek illetve a leendő független nemzetállamok közötti hatalmi harc jellemezte. Ezek a tényezők befolyásolták és nagy mértékben alakították a reformáció történelmi fejlődését. A középkori Egyház egyik központi kérdése - akárcsak a maié -, a tekintély Egyházon belüli megosztásáról szólt. Az, hogy vajon a hatalom a pápa avagy egy, az egész Egyházat reprezentáló, zsinat kezében legyen, amely az Egyház püspökeiből áll, akiket tanítói és vezetői felelősségre szentelnek fel. A probléma tehát leírható úgy is mint feszültség, egyfelől egy erős pápai primátus központi hatalma, másfelől egy elterjedt vélemény között, amely a zsinat szerepét erősítő egyházi reformot kívánt. A reformpártiak a legfőbb egyházi hatalmat a zsinatra akarták bízni. A kérdés nem az volt, hogy pápa vagy zsinat, hanem az, hogy e kettő hogyan viszonyuljon egymáshoz. A kérdésfelvetés - kiegészülve a mind nagyobb laikus befolyással - aktuális a mai Római Katolikus Egyház, de az ökumenikus mozgalom egésze számára is. Mind a keleti ortodoxok, mind a nyugati humanisták túlzóként kritizálták a pápai primátusigényt; bár a primátust mint olyat - Luthert is beleértve - elvben elfogadták.

A középkori egyházi berendezkedéssel szembenálló humanisták - Luther csak egy volt a sok közül - kritikája jól jött a hatalmi ambíciókkal fellépő helyi fejedelmek számára. Az Egyház reformja helyett - amelyet Luther a maga kritikájával elérni szándékozott - a reformáció

¹ Az Anglikán Egyház valamint a skandináv- és a balti államok lutheránus egyházainak úniója. Az egyezmény a finnországi Porvoo (svédül Borgå) helység után kapta a nevét, ahol azt 1994-ben aláírták. SP.

eredménye szakadás és káosz lett. Másképpen fogalmazva, a reformáció politikaivá vált, noha az eredeti szándék teológiai és pasztorális volt. A történelem iróniája, hogy az a helyzet, amelyet Luther *Az egyház fogságáról* című művében támadott, hamarosan még átfogóbb kényszerzubbonyra változott. Az evangélikus mozgalomnak a modern nemzetállam általi bekebelezése új fogságot eredményezett.

Az Augsburgi Hitvallás 28. cikkelyében olvashatjuk, hogyan kritizálták a reformáció vezetői a középkori püspököket, amiatt, hogy "némelyikük elfogadhatatlan módon egybeolvasztja a lelki és a világi hatalmat. És ez az egybefonódás nagy háborúkhoz és felkelésekhez vezetett." Az új helyzetben azonban a hatalom-megosztás megváltozott és az evangélikus egyházak a helyi fejedelmek alárendeltségébe kerültek. Németország különböző fejedelemségeiben, a fejedelem lett a tartományi egyház legfőbb püspöke, a "summus episcopus". A világi állam ílymódon teljes mértékben bekebelezte a helyi egyházat. Ez a fejlődés a reformátorok eredeti szándéka ellenére jött létre, amelyet előbb szükségmegoldásként vezettek be, majd a gyakorlatban állandósítottak. Az északi államokban és egyházakban némiképpen máshogy alakult a helyzet. A svéd király sohasem töltötte be a "summus episcopus" szerepét, de az egyház ettől még nem lett kevésbé államegyház, annak ellenére sem, hogy a püspökök befolyása mind az egyházi, mind a társadalmi életben jelentős maradt.

Különböző európai államokban a Római Katolikus Egyházat is államegyházzá tették. Aki olvasta Alexandre Dumas-tól *A három muskétást* vagy látta a könyv számtalan megfilmesített változatának egyikét, az tudja, hogyan kormányozta Richelieu bíboros Franciaországot célja, az abszolutista állam kiépítése irányába. A bíboros volt egyúttal a harmincéves háború során II. Gusztáv Adolf európai hadjáratainak nagy finanszírozója. Mégis, az evangélikus mozgalomtól eltérően, a Katolikus Egyházat sohasem integrálták a nemzetállam részévé, hanem sokkal önállóbb maradt, sőt megújult az ellenreformáció, az Új Világ felfedezése és egy sor új férfi- és női szerzetesrend létrejötte és elterjedése révén, akik közül legismertebb a Jezsuita Rend. E rendek közül sok szintén az Egyház reformjéért és megújulásáért küzdött, de ezt Lutherrel, Kálvinnal, Zwinglivel, Vasa Gusztávval és VIII. Henrikkel ellentétben a pápával való szakítás nélkül tették.

A középkori Katolikus Egyházban fellépett reformigény a reneszánsz és a humanizmus gyümölcse volt. Ugyanebből a forrásból származott a kifejlődő nemzetállamok és fejedelmek növekvő öntudata is. Niccoló Machiavelli *A fejedelem* című könyvében alkotta meg a jelszót: "a cél szentesíti az eszközt". Ez lett az a minta, amely a későbbiekben a fejedelmek tetteit vezérelte. A reformáció biztosította számukra azt az ideológiai eszközt, amelyre szükségük volt, hogy jelentősebb helyet foglalhassanak el az 1500-as évek Európájában és hangsúlyozhassák függetlenségüket a császárral és a pápával szemben. Az Augsburgi vallásbéke 1555-ben leszögezte azt az alapelvet, amely szerint a fejedelem rendelkezett alattvalóinak vallási hovatartozása felől – *cuius regio, eius religio* – aki a föld, az dönti el milyen vallás lehet ott jelen. Ezáltal az evangélikus egyházaknak a nemzetállam általi bekebelezése is megvalósult.

Az Augsburgi vallásbéke alapelve csaknem négyszáz éven át maradt érvényben, majd a királyi házak egyház feletti hatalma a demokratizálódás során a népképviselői parlamentekre szállt át. Az előző századforduló idején söpört végig Európán az állam és egyház szétválasztásának trendje. Németországban ez akkor történt, amikor az első világháború végével a fejedelemségek, hercegségek végleg megszűntek létezni. Az államegyházi rendszerből kiszabaduló német tartományi egyházak azóta is azzal küzdenek, hogy megtalálják identitásukat és szervezeti kereteiket. Ez a tendencia azonban akkoriban nem érte

el Észak-Európa államait. A fejlődés itt ehelyett az ellenkező irányba ment - az egyháznak az államba való még szorosabb integrációja irányába. Az egyik döntő tényező ebben a folyamatban ezen országok egységes politikai és vallási képe, a másik pedig a szociáldemokrácia rendkívül erős hatalmi helyzete volt. Amint többek között Henrik Berggren és Lars Trägårdh (*Är svensken människa*, 2009) kimutatták, a szociáldemokrácia tudatosan olyan politikát folytatott, amely az állam és egyén kétszereplős modelljét preferálta minden egyéb közösség, úgymint az egyház és a család rovására, megpróbálva eliminálni minden potenciális fenyegetést amely saját hatalma ellen felléphetett. Az 1930-as években a szociáldemokrácia több északi országban változtatott az államegyházzal kapcsolatos hozzáállásán és ideológiai alapon vallásellenes, az államegyház eltörlését kívánó programját lecseserélve, az államegyházi rendszer elmélyítésének híve lett.

Ebben a megváltozott politikában egy megváltozott stratégia fejeződött ki, amely azonban ugyanarra a végcélra; a vallásnak a modern társadalomból való eltűnésére irányult. A svéd szociáldemokrácia irányváltása mögötti jelentős személyiségek voltak többek között Arthur Engberg (egyházügyi miniszter 1932-1936) és Harald Hallén (lelkész és szociáldemokrata parlamenti képviselő 1912-1921, 1925-1960). Az 1910-es években Engberg azt a véleményt képviselte, hogy "a legmélyebb és legjobb emberi lelkeknek nincs nagyobb sérelme mint az államvallás fenntartása". Ezt a nézetét Engberg az 1920-as években megváltoztatta és megfogalmazott egy programot, amelyben a svéd államegyház lett az eszköz arra, hogy Svédországot megszabadítsa a kereszténységtől: "Az államegyház felszámolását lehetőleg meg kell, hogy előzze az államegyház gondolatának maradéktalan megvalósítása." (Engberg: *Tal och Skrifter*, Stockholm 1945). Ez a folyamat Engberg szerint azt jelenti, hogy az államegyháztól minden öngazgatási jogot megvonnak és az állam hatalmat szerez a lelkészek képzése és kinevezése felett, hogy az egyházat "egy ateista jellegű általános vallásosság" terjesztőjévé változtassák át. (Arbetet 1922). Az újságíró, Maciej Zaremba szavaival, a cél az egyház gyarmatosítása lett, hogy az állam gyakorolja a hatalmat felette, saját céljaira használva az egyházat, mint egy hasznos idiótát, mint eszközt a svéd jóléti társadalom felépítésében. Az egyház só helyett tükörré lett, amely sem nem zavar, sem nem vonz többé. (Kyrkan & friheten, 2001).

Ugyanazt a fejlődést láthatjuk Dániában és Norvégiában is, mint amely Svédországban végbement és amelyet voltaképpen Németország példája inspirált. Németországban, az 1930-as években az antiszemita Deutsche Christen folytatott kampányt annak érdekében, hogy átvegye az irányítást az evangélikus egyház felett. A jelszavuk ez volt: "nem teológus vagy papi egyházat, hanem népegyházat akarunk". Az 1933-as egyházi választáson a Deutsche Christen nagy győzelmet aratott és a náci Ludwig Müller kapta meg a "birodalmi püspök" hivatalát. Müller tudatosan a náci irányvonalnak megfelelően kezdte átalakítani az egyházat. A német evangélikus egyház kis része tiltakozott csupán és vonult illegálisba, mint a "Hitvalló Egyház", amelyet többek között Dietrich Bonhoeffer vezetett. Őt a nácik közvetlenül a háború vége előtt, 1945 májusában végezték ki.

Svédországban a szociáldemokraták vezették ezt a gyarmatosítást, de ezt a többi politikai párttal egyetértésben tették, noha azok motívumai eltérőek voltak. Ez a stratégia történelmi léptékkal nézve nagyon sikeres volt: Svédország ma a világ egyik legszekularizáltabb országa - még ha ennek a fejlődésnek egyéb okai is vannak - és az egyház befolyása fokról-fokra csökken. Mindaddig, amíg a politikai pártokra alapozott egyházi választások rendszere fennáll, az evangélikus Svéd Egyház hatékonyan akadályozva van abban, hogy bármiről más gondolkodjon, mint amit a parlament elhatároz, hiszen minden döntés ugyanazon ideológiai

alapok és pártpolitikai konstellációk alapján születik, egészen úgy, ahogy Engberg az 1930-as években elképzelte.

Ezt a történelmi elemzést elutasítani, alulértékelni mint egyes közszereplők és pártok tevékenységét - mint ami gyakran megesik - annyi, mint nem érteni meg, miről is van szó. A kérdés ugyanis nem az, hogy az egyházban legyen vagy ne legyen demokrácia. Kevesen kérdőjelezik meg, hogy a demokratikus gondolkodás befolyásolja az egyház struktúráját, de ebből nem következik az, hogy az egyház szervezeti felépítésében a szekuláris világi demokrácia szolgálja másolata legyen. A kérdés valójában az, hogy az egyháznak legyen-e egy olyan szervezete, amely a lehetséges legjobb módon szolgálja azt az egységet, amelyért Jézus imádkozik és amely lehetővé teszi, hogy a föld sója legyen. Hogy fény legyen a sötétségben, hogy a föld sója és a legkisebbek védelmezője lehessen, szükséges, hogy az egyház szabad legyen a világi és a lelki hatalom összefonódásától, ahogy a reformáció korának kritikusai mondták (vö. Mt 22:21).

A jelenlegi egyházi választási rendszer mellett gyakori érv, hogy a Svéd Egyház zsinatában nem csupán a politikai pártok, hanem un jelölőcsoportok képviselői is résztvesznek. Természetesen jobb, ha a zsinaton szereplő politikai pártok egyházon belüliek, mintha egyházon kívüliek. Az érvelés mégis célt téveszt, hiszen a jelenlegi egyházpolitikai rendszer nem az egyház éltén és lényegén alapul. Ez pusztán egy egyszerű demokratikus modell, amely tartalmilag inkább elitista, mint népi, hiszen exkluzív csoportokra, az un jelölőcsoportokra épül, nem pedig az egyházközségekre és ezek megkeresztelt tagjaira. Ilyenmódon párhuzamos és egymással konkuráló struktúrák vannak jelen az egyházban, amelyek embereket foglalkoztatnak, de nem teszik őket odaadó tanítványokká és az életükkel tanúságot tevő misszionáriusokká. Más szóval a Svéd Egyházban van egy demokratikus modellünk, amely nem alkalmazkodik az egyház lényegéhez. Érdeemes lehet megjegyezni, hogy Pál apostol kifejezetten megtiltja pártok alakítását az egyházon belül (1Kor 1:10-13), amely egy olyan tilalom, amelyet nem kerülhetünk meg azzal, hogy ezeket a pártokat jelölőcsoportoknak nevezzük át.

Luther és mások, az 1500-as években joggal léptek fel éles kritikával a középkor egyházi visszaélései ellen. Ebben manapság egyetértés van az ökumenikus mozgalomban és ezt még római katolikus teológusok is elismerik. A reformáció tragédiája nem a kritika volt, hanem az, hogy a mozgalom egy sor különböző egyházra szakadt szét, továbbá, hogy a Trienti Zsinat vagy harminc éves késéssel kezdődött csak meg. Ha a zsinatra előbb került volna sor, az egyházszakadásra valószínűleg nem kerül sor, hanem fennmarad az egység és megvalósul a megújulás. Ez volt a reformátorok álma. Európa pedig megmenekülhetett volna egy sor temérdek halottal járó háborútól, járványoktól és rengeteg kultúrkinccs elpusztításától. A reformáció egyháza, ahelyett, hogy megszabadult volna a lelki és a világi hatalom összefonódásától, paradox módon egy még szorosabb összefonódásban találta magát, ahol a világi hatalom szerzett felette dominanciát.

A nemzeti egyházak izolálódtak és az uralkodók és az államok, később a parlamentek, majd a Svéd Egyház esetében, a politikai pártok alárendeltségébe kerültek. A reformációt tehát a világi és a lelki hatalom összefonódásához való viszonyában kell megértenünk, és így a kérdés ma is ugyanaz mint a középkorban: Milyen alapon kell az egyházat úgy megszervezni, hogy az a leginkább megfeleljen annak, amit képvisel? Ez alatt azt értem, hogy az egyház egy olyan valóság, amely önmagában létezik, ahogyan a Hitvallásban valljuk, nem pedig egy praktikus képződmény, amely arra hivatott, hogy magánszemélyek vallásos érdekeit, érdeklődését koordinálja.

Észak-Európa, a Baltikum és Nagy-Britannia lutheránus és anglikán egyházai a Porvoo-i Egyezmény aláírásával, 1996-ban ezen egyházak közösségét hozták létre. Ennek az egyezménynek a szavai szerint az egyház, így a Svéd Egyház is, valami sokkal, sokkal több, nevezetesen egy közösség, amely:

”eszköz Isten végső célja számára. Isten dicsőségére létezik, hogy a Krisztustól kapott küldetésnek engedelmességgel szolgálja az emberiség és az egész teremtés kiengesztelődését (Ef 1:10). Azért küldetett az egyház a világba, hogy annak a valóságnak – Isten Országának - legyen eszköze és előíze, amely a történelem felett áll. Az egyház megtestesíti a megváltás misztériumát, egy új, az Istennel kiengesztelődött embereiség titkát, ahol az emberek egymással is kiengesztelődtek Jézus Krisztus által. (Ef 2:14, Kol 1:19-27). Szeretetszolgálat és igehirdetői szolgálata Isten Országának valóságára mutat és a Szentlélek erejében vesz részt az isteni küldetésben, abból az erőből részesülve, amelyből az Atya küldte a Fiút, hogy a világ megváltója legyen (1 Jn 4:14, vö. Jn 3:17).”

A Svéd Egyház önmagáról alkotott felfogása, amelyet az Uppsalai Zsinat (1593) döntései és a Porvoo-i Egyezmény fogalmaznak meg közvetlen következményekkel bírnak az egyház szervezeti felépítésére. Hogy a ”megváltás misztériumának” megtestesülése fejeződhessen ki benne, és hogy a világba küldött ”Isten Országának jele, eszköze és előíze” lehessen, világos határvonalat kell húzni a lelki és a világi hatalom közé. A mai liberális társadalomban nagyon gondosan hangsúlyozzuk ezt a határvonalat az egyik irányban, amikor az egyháznak a pártok belügyeibe való beavatkozásáról van szó; de furcsa módon megfélemedezünk róla a másik oldalról. A svéd evangélikus egyháznak az államhoz való viszonyában – a Svéd Egyházzal szülő törvény, és a politikai pártoknak az egyház belügyeibe való beavatkozása révén, amely az egyház döntéshozó szerveinek valamennyi szintjén érvényesül - az egybefonódás totális.

Az egyház megújulásának, a reformáció víziójával egybevágó, teológiai és ekleziológiai eszközei az ökumenikus mozgalom térhódításával már régóta rendelkezésre állnak. Vajon meglátjuk, hogy ezeket alkalmazni fogják a Svéd Egyház szervezetében és az egyházjogban? Luther után 500 évvel az egyház újra szakítópróba előtt áll. Be kell látni, hogy az egyház alapjait az egyház népére és életére kell építeni nem pedig a világ követelményeire.

Ford: Sörédi Pál